

Dr hab. Joanna Król, prof. US
Uniwersytet Szczeciński
Wydział Nauk Społecznych
Instytut Pedagogiki
Katedra Historii i Teorii Wychowania

Dobra, 18.02.2021r.

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Elżbiety Krynickiej
pt. *Wychowanie a tożsamość narodowa dzieci z rodzin polsko-litewskich*
napisanej pod kierunkiem naukowym Pani dr hab. Lucyny Dziaczkowskiej, prof. KUL

Problematyka przedstawionej do recenzji rozprawy doktorskiej mgr Elżbiety Krynickiej osadzona jest w nurcie badań pedagogicznych, ze szczególnym uwzględnieniem pedagogiki społecznej i pedagogiki międzykulturowej. Temat, którego podjęła się Doktorantka jest istotny i wartościowy poznawczo z perspektywy społeczno-politycznej i edukacyjnej. Intensyfikujący się proces globalizacji z jednej strony, a z drugiej wyraźne tendencje odśrodkowe uprawniają do tego, aby problem edukacji międzykulturowej, a zwłaszcza mieszczących się w jej obszarze kwestii tożsamości jednostki i grup społecznych, potraktować z należyтым namysłem badawczym.

Na wstępie chcę wyraźnie zaznaczyć, że wybrany przez mgr Elżbietę Krynicką temat wymaga posłużenia się wiedzą wykraczającą poza dyscyplinę, jaką jest pedagogika. Wymagane jest tu obeznanie w zagadnieniach historycznych, psychologicznych i politycznych. Konieczność ujęcia podjętej problematyki w maksymalnie pełny pod względem analitycznym sposób zyskuje tym bardziej na wadze, jeśli zdać sobie sprawę z faktu, że zagadnienie tożsamości narodowej dzieci z rodzin polsko-litewskich ma doniosłe znaczenie poznawcze, społeczne i praktyczne.

Przedłożona do recenzji rozprawa doktorska liczy 242 strony, w tym: *Wstęp; Wnioski z przeprowadzonych badań; Zakończenie; Netografię i Bibliografię; Aneks w postaci kwestionariuszy wywiadów; Wykaz źródeł prawnych;* spisy fotografii, rysunków, schematów i tabel oraz *Streszczenia* w języku polskim i angielskim. Układ pracy jest logiczny i spójny. Tworzy je pięć rozdziałów o charakterze teoretycznym, metodologicznym i empirycznym.

Porządek każdego z nich jest przemyślany a ich wewnętrzna struktura świadczy o wysoce analitycznym podejściu do podjętej problematyki. Każdy rozdział kończy się podsumowaniem pozwalającym na syntetyczną prezentację najważniejszych wniosków z przeprowadzonej analizy badawczej.

Zastanowiłabym się jednak nad dwiema rzeczami: zasadnością powoływania odrębnych części w postaci wniosków z przeprowadzonych badań i zakończenia (w moim odczuciu zazębiają się one ze sobą) a także specjalnego wyodrębnienia wykazu źródeł prawnych. Zazwyczaj są one immanentną częścią bibliografii pod nazwą „źródła drukowane”.

We *Wstępie* Autorka przedstawiła przesłanki do podjęcia określonej w temacie pracy problematyki oraz ich krótkie uzasadnienie. Argumentację Doktorantki na rzecz konieczności badań w wybranym przez Nią obszarze uznaję za przekonującą. Dopełnieniem wspomnianej argumentacji jest we *Wstępie* ogólna prezentacja celów pracy a także porządku poszczególnych jej rozdziałów.

Rozdział I dotyczy tożsamości narodowej jako integralnej części tożsamości „ja”. Zakładam, że napisanie tej części pracy nie było zadaniem łatwym, gdyż samo pojęcie „tożsamości” jest pojęciem nieostrym i rozpatrywanym wielokontekstowo. Autorka poradziła sobie z tym wyzwaniem prezentując wspomnianą kategorię właśnie w sposób wieloaspektowy, sięgając przy tym do jego podstawowego znaczenia (w ujęciu jednostkowym i społecznym, tj. jako poczucia przynależności do określonego miejsca przy jednoczesnym poczuciu odrębności od innych)), a następnie odnosząc go do kluczowego w swojej rozprawie terminu, czyli „tożsamości narodowej”. Oddzielny podrozdział mgr Elżbieta Krynicka poświęciła omówieniu teorii rozwoju tożsamości „ja” autorstwa Erika H. Eriksona, którą uznała jako przydatne narzędzie do procesu analizy tożsamości narodowej. Kategorii tej zostały poświęcone dwa ostatnie podrozdziały omawianej części pracy, w których Doktorantka dokonała bardzo dokładnej identyfikacji „tożsamości narodowej” w kontekście filozofii społecznej, filozofii politycznej, socjologii oraz historii. Ostatni podrozdział prezentujący zagadnienie specyfiki tożsamości narodowej na pograniczu kultur stanowi naturalny wstęp do zasadniczych rozważań.

Przedmiotem rozdziału II jest wychowanie jako proces wspomagający rozwój tożsamości narodowej. W składających się na niego pięciu podrozdziałach Autorka zdefiniowała samo pojęcie „wychowania” przeciwstawiając je jednocześnie czterem typom pseudowychowania (w tych ostatnich widzi zagrożenie dla prawidłowego kształtowania tożsamości narodowej dziecka) ; w sposób komplementarny przedstawiła teorię całościowego wychowawczego rozwoju człowieka autorstwa Stefana Kunowskiego; zaprezentowała zasadną

w kontekście tematu pracy koncepcję „kultury trzech układów” Antoniny Kłoskowskiej oraz przeanalizowała pojęcie „rodziny” jako naturalnego i kluczowego środowiska formacji tożsamości człowieka. Doceniając bogactwo treści omawianego rozdziału pozwolę sobie jednak na sformułowanie uwagi natury krytycznej. Uważam, że część pracy poświęcona trzeciemu układowi styczności pośrednich w ujęciu A. Kłoskowskiej, czyli mass mediom powinna być zaktualizowana (zaprezentowane przez Autorkę wyniki badań przedstawiające częstotliwość korzystania z Internetu przez młodzież są z 2016 roku) i bardziej rozbudowana. Mam tu na myśli przede wszystkim problematykę cyberprzestrzeni, która z upływem lat stała się jednym z najbardziej dominujących kanałów komunikacyjnych i formacyjnych w odniesieniu do młodego pokolenia.

Rozdział III poświęcony został relacjom polsko-litewskim jako kontekstowi kształtowania tożsamości narodowej dzieci z rodzin mieszanych. Ze względu na poruszoną w nim tematykę ma on charakter historyczny oraz społeczno-polityczny. Autorka dokonała w nim niezbędnej w aspekcie podjętej problematyki analizy niekiedy trudnych stosunków polsko-litewskiej w aspekcie historycznym poczynając od Układu w Krewie podpisanego w 1385 roku aż do czasów współczesnych. Szczególnie cennymi pod kątem poznawczym są podrozdziały prezentujące sytuację społeczności polskiej i litewskiej po obu stronach granicy jak i aktualne położenie rodzin mieszanych w Polsce i na Litwie. Uważam natomiast, że wartościowe z punktu widzenia podjętej problematyki byłoby szersze nasycenie treści omawianego rozdziału o zagadnienia historyczno-edukacyjne prezentujące politykę oświatową dwóch państw względem narodowości polskiej i litewskiej na przestrzeni dziejów. Moim zdaniem pozwoliłoby to ująć zagadnienie kształtowania tożsamości narodowej w pełniejszej perspektywie badawczej.

W kolejnym rozdziale Autorka dokonała prezentacji podstaw metodologicznych pracy przedstawiając m.in. jej przedmiot; cele; strategię, metody i techniki badawcze oraz teren i organizację badań. Eksploracja przedmiotu badań, czyli zjawiska tożsamości narodowej dzieci z rodzin polsko-litewskich została u Autorki dokonana z perspektywy pedagogicznej, w szerokim aspekcie uwarunkowań wychowawczych. W tym kontekście przyjęte przez Doktorantkę rozumienie pedagogiki jako nauki teoretycznej i praktycznej zarazem uznaję za w pełni uzasadnione. Celem teoretycznym badań było „ustalenie istoty tożsamości narodowej, ukazanie jej znaczenia w procesie rozwoju człowieka” a także diagnoza „tożsamości narodowej badanych dzieci z rodzin polsko-litewskich oraz jej wychowawczych uwarunkowań” (s.136). Cel praktyczny pracy został zaś określony jako „wskazanie wychowawczych możliwości optymalizowania procesu kształtowania tożsamości narodowej dzieci pochodzących z rodzin

polsko-litewskich” (s.136). Z celu teoretycznego i praktycznego badań Autorka wyprowadziła następnie problemy badawcze, które oceniam jako prawidłowo skonstruowane w odniesieniu do części teoretycznej jak i praktycznej pracy. Równie zasadna wydaje się być wybór strategii badań, którą w przypadku recenzowanej pracy są badania jakościowe. Z uwagi na wieloaspektowość podjętego przez Doktorantkę zagadnienia powyższy wybór uważam za prawidłowy. Świadczy chociażby o tym zawartość rozdziałów teoretycznych, w których kluczowe dla pracy pojęcia, jakim są tożsamość i tożsamość narodowa musiały być rozpatrywane z ujęciu interdyscyplinarnym. Konsekwencją przyjęcia jakościowej strategii badań był następnie wybór metody wiodącej, czyli hermeneutycznego studium tekstu. Decyzję tę oceniam jako trafną, gdyż – ujmując rzecz syntetycznie – istotą badań jakościowych jest jak najgłębsze zrozumienie analizowanego zjawiska i ukazanie go w możliwie najbardziej holistyczny sposób. Hermeneutyczne studium tekstu, w którym na plan pierwszy wysuwa się kwestia rozumienia, w naturalny sposób jest więc wpisane w omawianą strategię. Wpisuje się w nią również wymieniona przez Autorkę metoda fenomenologiczna, która – jak przypomina Doktorantka – „pozwala sięgnąć do głębi zjawiska, po to by (...) odsłonić istotę fenomenu” (s.140). Zastosowanie metody hermeneutyczno-fenomenologicznej, których wsparcie stanowiła technika analizy treści pozwolił mgr Elżbiecie Krynckiej na konstrukcję rozdziałów teoretycznych, których istotą było zbadanie „istoty fenomenów: tożsamości, tożsamości narodowej, wychowania i jego znaczenia w kształtowaniu się tożsamości narodowej dzieci z rodzin polsko-litewskich” oraz „został (...) wykorzystany w interpretacji wyników badań empirycznych” (s.140-141). Część empiryczna pracy została natomiast zbudowana w oparciu o zastosowanie studium indywidualnych przypadków, które posłużyło do porządkowania, analizy i interpretacji zgromadzonych danych. Technika, która miała w intencji Autorki wypełnić cele studium indywidualnych przypadków, została technika jakościowego wywiadu pogłębionego przeprowadzonego zarówno z rodzicami jak i dziećmi. Wywiady były realizowane według przyjętego w literaturze przedmiotu ich pięciofazowego cyklu i w oparciu o wcześniej przygotowany kwestionariusz. Organizacja i przebieg badania musiały ulec korekcie ze względu na fakt ogłoszenia epidemii COVID-19. W związku z tym, część wywiadów zostało zrealizowanych drogą komunikacji bezpośredniej, a pozostałe za pośrednictwem komunikatora internetowego, poczty elektronicznej i połączenia telefonicznego. Badania zostały przeprowadzone w oparciu o celowy dobór próby, a wyznacznikiem celowości były rodziny mieszane narodowościowo: polsko-litewskie zamieszkałe w Polsce i na Litwie” (s.146). Doktorantka przeprowadziła w sumie cztery

wywiady, co stanowiło punkt wyjścia do odpowiedzi na postawione poprzednio pytania badawcze.

Konstrukcję projektu badawczego, jego założenia metodologiczne oraz przebieg i organizację badań uznaję za w pełni prawidłowe i kompatybilne z przyjętą problematyką pracy, sformułowanymi celami i problemami badań jak i ramami teoretycznymi dysertacji.

Ostatni z rozdziałów pracy zawiera efekty wysiłku badawczego Doktorantki na który złożyły się przedstawienie, analiza i interpretacja uzyskanych przez Nią danych empirycznych. Jako klucz do analizy tożsamości narodowej badanych dzieci Autorka wykorzystwała narzędzie w postaci postulowanego przez Lecha Witkowskiego „trójzakresowego poziomego profilu tożsamości ‘ja’” składającego się z trzech elementów: kondycji ‘ja’, kondycji ‘ja’ w odniesieniu do innych i elementu kompetencyjnego (s.150). Drugim istotnym aspektem badań było dokonanie oglądu i znaczenia uwarunkowań wychowawczych w procesie konstruowania tożsamości narodowej i w tym zakresie Doktorantka skorzystała z opisanego poprzednio koncepcji układów styczności społecznych A. Kłóskowskiej i warstwicowej teorii rozwoju i wychowania S. Kunowskiego. Przyjętą procedurę analizy i interpretacji zgromadzonych danych empirycznych uznać należy za uzasadnioną i umożliwiającą realizację założonych poprzednio celów badawczych.

Grupa badawcza obejmowała, jak wspomniałam, cztery przypadki z rodzin mieszanych: dwa zamieszkujące obszar Polski a dwa na Litwie. Wyniki realizacji podjętego przez siebie zamysłu badawczego Autorka przedstawiła odrębnie w odniesieniu do każdej z osób tworzących grupę badawczą. Wyniki te przybrały postać opisu w zakresie kondycyjnego, koncepcyjnego i kompetencyjnego wymiaru tożsamości narodowej badanych osób wraz z towarzyszącymi im uwarunkowaniami wychowawczymi. Sposób prezentacji efektów przeprowadzonych badań uznaję za interesujący i inspirujący do sformułowania końcowych wniosków badawczych. Pozyskany przez Autorkę materiał empiryczny pozwolił Jej na przedstawienie wartościowo poznawczych spostrzeżeń, które stanowią kolejną część rozprawy doktorskiej. Przeprowadzony proces eksploracji uzyskanego materiału badawczego skłonił Autorkę do sformułowania szeregu wniosków o ogólnym i bardziej szczegółowym charakterze. Jednym z podstawowych jest ten, który określił tożsamość narodową badanych dzieci jako typową tożsamość pogranicza (mieszaną i jednorodną). Jednocześnie Doktorantka dokonała bardzo trafnego spostrzeżenia zwracającego uwagę na fakt, że tożsamość ta, ze względu na wiek jest – zgodnie z teorią E. Eriksona, Sergiusza Hessena i S. Kunowskiego – niejako „tożsamością w budowie”. Założyć więc można, że będzie ona ewaluować w kierunku bardziej pożądanym społecznie, czyli tożsamości typu mieszanego. Istotne z pedagogicznego punktu

widzenia jest również to, że wszyscy badani nie tylko dokonali deklaracji w obszarze postawy otwartej, akceptującej i tolerancyjnej wobec innych narodów ale i wskazali na znaczenie działań wychowawczych ulokowanych we wszystkich układach styczności. Nie bez znaczenia pozostaje tu aktywność własna dzieci, którą należy jednak zróżnicować ze względu na wiek. Proces budowania tożsamości narodowej w przypadku badanych osób opiera się przede wszystkim na pierwszym układzie styczności, czyli rodzinie, społeczności lokalnej i rówieśnikach, co nie jest w zasadzie zaskakujące. Odbywa się to przede wszystkim poprzez transmisję dziedzictwa kulturowego i kultywowaniu tradycji. Równie naturalnym miejscem do konstruowania tożsamości narodowej okazała się szkoła ze swoimi działaniami wychowawczymi, zwłaszcza w obszarze wychowania patriotycznego. Uzupełnieniem tych czynności są także, tak właściwe dla wieku badanych, kontakty z rówieśnikami, które w naturalny sposób wzbogacają wzajemny kapitał kulturowy. Pozostałymi aktywami mającymi znaczenie dla budowy tożsamości narodowej na które wskazały osoby badane są religia (zwłaszcza Kościół katolicki jako czynnik integrujący dwie społeczności polską i litewską), instytucje społeczno-kulturalne obu państw oraz środki masowego przekazu.

Prezentację wniosków z badań uzupełniają wnioski praktyczne, czyli postulaty wychowawcze. Do najważniejszych Autorka zaliczyła „pielęgnowanie symboli narodowych i krzewienie kultury” przy jednoczesnym zachowaniu „zmysłu krytycyzmu wobec narodu, do którego odczuwa swoją przynależność” i otwarciu na „bogactwo kulturowe innych narodów i uznanie ich wartości” (s.193). Szczególnie istotne jest tutaj wskazanie dla wychowawców, aby w toku działań wychowawczych nie tracili wagi budowania tożsamości młodego człowieka, zwłaszcza w obszarze „konstruktywnych relacji z innymi ludźmi – tej samej narodowości oraz przedstawicielami innych narodów” (s.193). Realizacja powyższych celów wymaga jednocześnie wzmocnienia polityki oświatowej o realne (nie tylko istniejące w sferze postulatywnej) rozwijanie szkolnictwa polskiego i litewskiego w obydwu państwach z poszanowaniem wzajemnych praw jak i niwelowanie stereotypów i uprzedzeń. Doktorantka zauważyła również rolę środków masowego przekazu wnioskując o wypełnienie przez nie w sposób właściwy i odpowiedzialny powinności w zakresie wspomaganie rozwoju tożsamości narodowej. Ostatni z postulatów Autorka kieruje pod adresem samej pedagogiki, która powinna Jej zdaniem „przyjmować perspektywę całościowego zróżnicowanego, procesu wychowania, z uwzględnieniem podmiotowych i społeczno-kulturowych (w tym instytucjonalnych) oddziaływań edukacyjnych” (s.195).

Omówiona powyżej część pracy skonstruowana jest prawidłowo, a zaprezentowane przez Doktorantkę wnioski teoretyczne i praktyczne są wyprowadzone w sposób spójny i

logiczny. W mojej ocenie Doktorantka nie ustrzegła się jednak drobnych uchybień, które w pewnym stopniu uniemożliwiły ukazanie bogactwa zgromadzonego w uzyskanym materiale badawczym. Żałować na przykład należy, że tak interesującemu zagadnieniu, jakim są przedstawione w części teoretycznej typy pseudowychowania Doktorantka we wnioskach z badań poświęciła dwa zdania. Być może, że przyczyną jest fakt, iż w przeprowadzonych przez Nią wywiadach tego typu zjawisko zaistniało w sposób jednostkowy. Po drugie, w moim odczuciu wnioski praktyczne dla wszystkich elementów układu styczności (łącznie z pedagogiką) powinny być w większym stopniu ukonkretnione. W obecnym kształcie przybrały one postać prawidłowych, zasadnych, ale nadal enigmatycznie i zbyt ogólnikowo brzmiących postulatów. Wyrażam jednak nadzieję, że staną się one inspiracją do dalszych pogłębionych poszukiwań badawczych Autorki.

Całość pracy wieńczy *Zakończenie* stanowiące podsumowanie podjętego i zrealizowanego zamysłu badawczego Doktorantki.

Ogólną wartość pracy podkreśla *Bibliografia*. W mojej ocenie jest ona prawidłowo dobrana, obszerna i zróżnicowana. Włączenie do *Bibliografii*, obok pozycji pedagogicznych, prac z zakresu psychologii, historii, filozofii, socjologii bardzo dobrze świadczy o rozeznaniu Autorki w podjętym przez Nią zagadnieniu. Stanowi również egzemplifikację wszechstronnego podejścia do określonej w temacie dysertacji problematyki. Walorem pracy jest także język, jakim posługuje się Doktorantka. Jest on komunikatywny, czytelny i sprawiający, że pracę czyta się z przyjemnością.

Podniesione w recenzji uwagi krytyczne nie obniżają zasadniczo poziomu rozprawy doktorskiej mgr Elżbiety Krynickiej. Oceniam ją jako wartościową pod kątem poznawczym i praktycznym. W mojej ocenie Doktorantka dobrze opanowała warsztat naukowy i ma wystarczające kompetencje w konstruowaniu ram teoretycznych badań, jak i umiejętności w zakresie ich realizacji. Na każdym etapie przeprowadzonej przez siebie procedury badawczej Autorka rozprawy wykazała się refleksyjnością, samodzielnością w analizie i interpretacji zgromadzonych danych, co dobrze rokuje w perspektywie podejmowanych przez Nią w przyszłości projektów naukowych.

Konkluzja

W związku z powyższym stwierdzam, że przedstawiona do recenzji praca mgr Elżbiety Krynickiej pt. *Wychowanie a tożsamość narodowa dzieci z rodzin polsko-litewskich* przygotowana pod kierunkiem naukowym Pani dr hab. Lucyny Działkowskiej, prof. KUL

spełnia kryteria stawiane rozprawom doktorskim określone w art. 13 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. z 2003r. Nr 65, poz. 595 z późn.zm.). Wnoszę zatem o dopuszczenie Pani mgr Elżbiety Krynickiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Joanna Król